

ЗАМОНАВИЙ ШАХСНИНГ ИЖТИМОЙ -ПСИХОЛОГИК ТАВСИФИ Э. Ғ.ҒОЗИЕВ ТАЛҚИНИДА

Л. С. Турсунов

ТДПУ “Амалий психология” кафедраси, пс.ф.н. доц. в.б.

АННОТАЦИЯ

Наверное, сложно встретить человека, мыслителя или государственного деятеля, который не описал человека. Мы видим, что Учитель (Э.Ғазиев) подошел к определению личности с точки зрения сущности науки объективной психологии.

Ключевые слова: личность, физическая, сексуальная, социальная зрелость, биологические, социологические, черты, возможности, активность, поведение, поведение, общение.

ABSTRACT

It must be difficult to meet any thinker or statesperson who has not described the anatomy-person. We can see that the teacher's approach to the description of the person is based on the essence of the science of objective psychology.

Keywords: person, personality, physical, sexual, social maturity, biological, sociological, charactersitics, opportunity, action, behavior, attitude, communication.

Ҳар бир даврнинг маълум бир йўналиши бўйича етук вакиллари бўладиги улар ҳамкасблари даврасида бошқалардан ажралиб туришга ҳаракат қилмайдилар, камтарона фаолиятлари орқали эса ўзларидан кейинги авлодга катта бир илм хазинаси қолдириб кетадилар. Устоз Эргаш Ғозиевич Ғозиев ана шундай инсонлар тоифасига кирувчи беназир етук комил шахс эдилар десак у кишини таниган ва билган минг- минглаб шогирдлари ҳамда дўстлар фикримизни сўзсиз тасдиқлашларига заррача шубҳам йўқ.

Ўзбекистонда рухиятшунослик фани тарақиётига катта ҳисса қўшган ўнлаб дарсликлари рухиятшуносликнинг қайси тармоғига нисбатан йўналган бўлишидан қаттиқ назар унда шахс муаммоси биринчи ўринга чиқарилганлигини кўришимиз мумкин. Бунинг асосий сабаби психологияни барча йўналишларининг объекти шахс эканлиги устозни назарларидан бир сонияга бўлса ҳам нари кетмаганлигини таъкидлашимиз жоиз.

Юқоридаги фикрларимизни тасдиғи сифатида устознинг қуйидаги фикрларини келтириб ўтишимиз лозим: “Жамият мавжуд экан, унинг қудрати, ҳаракатлантирувчи кучи, моддий ва маънавий маҳсулот яратувчиси бўлмиш инсоннинг ахлоқи, ақл-идроқи, юксак ҳис-туйғуси, иродавий фазили, қобилияти ва салоҳияти юзасидан янги маълумотларга эга бўлиш масаласи ўз мавқеини асло йўқотмайди. Худди шу

боисдан инсон шахси, унинг камолоти, унга таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар, фаолият, тажриба ва интилишнинг роли масалалари XXI асрда тадқиқот этилишга муҳтождир”.

Тарихга назар ташласак, шахсга таъриф бериб ўтмаган бирор – бир мутафаккир ёки давлат арбобини учратишимиз қийин бўлса керак. Шахсга таъриф берган мутафаккир ёки давлат арбобини ўз нуқтаий назаридан ёндашган бўлса, устоз шахсга тариф беришда ҳолис рухиятшунослик фанининг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ёндашиб қуйидагича таъриф берганлар: **“Муайян жамоа аъзоси, жисмоний, жинсий, ижтимоий камолотга эришган, биологик ва социологик шартланган хислатлар эгаси, ўз имкониятларини рўёбга чиқарувчи, билишга интилувчи, фаолият хулқ, муомала субъекти шахс”**, - дейилади.

Устознинг мазкур таърифлари биринчи ўринга шахс аввалом бор **“Муайян жамоа аъзоси”** эканлиги таъкидланишига сабаб шахс жамиятнинг маҳсули ҳисобланади. Инсоният жамиятдан ташқарида шахс шаклланиши ва ривожланиши ҳақида сўз юритиш мақсадга мувофиқ эмаслиги инсоният тараққиёти тарихида ўз исботини топган десак хато бўлмайди. Шу сабабли бўлса керак устоз қуйидаги фикрни тез – тез такрорлаб турар эдилар, **“Хаммамиз бу дунёга одамизод авлоди сифатида келамиз-у, жамият таъсирида шахс бўлиб оламни тарк этамиз, аммо ҳаммага ҳам бу бахт насиб этавермайди”**.

Таърифда урғу берилган **“Жисмоний, жинсий ва ижтимоий камолотга эришган”** талқинига диққатимизни йўналтирадиган бўлсак ҳар бир шахс ўзининг жисмига эътибор қаратиб, жамият талаб қилганидек жисмига нисбатан ёзилмаган қоидаларга амал қилиши лозим. Бундан ташқари жинсига нисбатан жамият белгилаб берган статус ва атрибутлардан ташқари чиқмаслик шахсликнинг намоён бўлишини ўзига хос хусусиятидир. Шахс, қачонки жамиятдаги қадриятларга амал қилган ҳолда, ўз жисмоний ва жинсий хусусиятларини тўлиқ бошқара олгандагина ижтимоий камолотга эришганлиги жамият аъзолари томонидан эътироф этилади. Айнан ана шу уч кўрсаткич билвосита ва бавосита жамият шахсдан талаб этиладиган маъсулият асосида ҳар сонияда кўзга ташланиб туриши билан бир қаторда бошқалар томонидан назорат ҳам қилиб борилади.

“Биологик ва социологик шартланган хислатлар эгаси” шахсни фаолиятга ундовчи икки асосий эҳтиёжни (биологик ва ижтимоий) қондиришдаги ҳаракатларини онголди ва онгости акс эттириши асосида ақли ёндашув орқали ўз хулқ – атворининг хислатларга айлантиришни назарда тутилганлигини кўришимиз мумкин. Мисол учун қорни оч бўлишига қарамасдан катталардан олдин ёшларни дастурхонга қўл узатмасликлари каби қадриятларни тушуниш мумкин.

Тарифда шахсликни асосий белгиларидан бири **“Ўз имкониятларини рўёбга чиқарувчи”**, ўзига хосликни алоҳида кўрсатиб ўтилишига сабаб мазкур хусусият орқали шахс ўзининг жамиятдаги ўрнини белгилаб олиш учун турли

имкониятларининг мавжудлигини уқтирилиётганлигини тушуниш қийин эмас. Техника ва фан ютуқларига бой XXI – аср шахс ўз имкониятларини намоён этишига кенг шарт – шароитлар мавжудлиги сир эмас.

“Билишга интилувчи, фаолият хулқ, муомала субъекти шахс” таърифдаги мазкур жумларда шахснинг ўзлигига хос хусусиятлар жамланган бўлиши билан бирга шахснинг фаоллигини кўрсатувчи белгиларига урғу берилганлигини кўришимиз мумкин. Билимларни эгаллашга ва дунёни англашга бўлган интилиш шахснинг барча хусусиятларини очиб берувчи калит бўлиб, уни мувафакқиятли эгаллаган ёшлар жамиятда ўз мавқеларини тезда англаб етадилар. Шахснинг билишга интилувчанлик хусусияти икки омил асосида кўзга ташланиши мумкин: биринчиси ташқи таъсир яъни катта авлод томонидан яратилган шароит; иккинчиси шахснинг ўз томонидан янги билимларни эгаллашга бўлган ички интилиши. Демак шахсни шахс қилиб турувчи хусусиятлардан бири билишга интилиш бўлса кейингиси шу билимлар асносида шахс фаолияти йўналганлиги асосида хулқини намоён бўлишидир. Шахснинг хулқи уни фаолиятида акс этиши исбот талаб этмайдиган ҳақиқатлигидан келиб чиқиб таъкидлашимиз мумкинки, онгли фаолиятни амалга оширадиган жамият аъзоси бевосита муомала жараёнини ҳам миллий ва умум башарий қонуниятларга амал қилган ҳолда амалга оширади.

Юқорида Э.Ғ. Ғозиев томонидан шахсга берган таърифларини қисқача шарҳлашга ҳаракат қилдик, аммо шуни таъкидлашимиз лозимки, биз томонимиздан илгари сурилган изоҳлар мукамаллик даво қила олмаслигига сабаб, биздан кейин ҳам кўплаб татқиқотчилар мазкур мавзуга мурожаат қилиб таърифни янги қирраларини ўз нуқтаи назарлари орқали очиб беришга интилишлари табиий ҳолдир.

Жаҳон психология фанидаги турли назарияларга асосланган ҳолда, биринчидан, инсон у ёки бу алоқалар тизимида биноан биологик эволюция маҳсули сифатида ўрганилади. Иккинчидан, ижтимоий-тарихий жараённинг ҳам объекти, ҳам субъекти тариқасида инсон шахси тадқиқот қилинади. Учинчидан, индивид (одамзод) муайян даражада ва кўламда ўзгарувчан, биологик тараққиётнинг генетик дастурига асосланувчи алоҳида хусусиятли жонзод тарзида илмий жиҳатдан ўрганилади.

Э.Ғ.Ғозиевнинг фикрларига кўра, шахс жамият ишлаб чиқаришининг етакчи ва асосий таркиби қисми бўлиб, билиш, коммуникация ва бошқарув жараёнининг субъекти, тарбиялаш ва тарбияланиш предмети сифатида тадқиқ этилиши муҳим аҳамиятга эга. Худди шу боисдан шахс ва унинг борлиқ, ижтимоий жамият билан кўп қиррали, мураккаб муносабатга ҳамда алоқага киришиши қуйидаги тарзда намоён бўлиши мумкин:

1. Табиатнинг биотик ва абиотик омиллари - инсон.
2. Жамият ва унинг тарихий тараққиёти - инсон.
3. Инсон - техника, технология.
4. Инсон - маданият, маънавият, қадрият ва руҳият.

Одамга индивид сифатида тавсиф беришда унинг ёш даври, жинсий ва индивидуал-типологик хусусиятларига асосланилади. Ёш даврнинг сифатлари онтогенетик, эволюция босқичларида изчил равишда намоён бўлади ва такомиллашув жараёнида ўз ифодасини топади, жинсий диморфизм хусусияти эса уларга мутлақо мос тушади.

Одамнинг шахс сифатида тавсифланишининг муҳим психологик лаҳзаси унинг динамик хусусиятлари ҳисобланиб, жамиятдаги статуси (иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, мафкуравий негизга боғлиқ, яъни унинг жамиятда эгаллаган ўрни, нуфузи, мавқеи билан белгиланади) орқали ифодаланади. Статуснинг негизида эса ҳамиша узлуксиз равишда ўзаро алоқалар тизими ётади. Инсон бажариши лозим бўлган гуруҳий фаолият ва яккаҳол турмушга, касб-ҳунарга алоқадор, яъни касабий, оиладаги ҳамда жамоадаги ролнинг ижтимоий функцияси, унинг муайян мақсадга, қадриятга, маънавиятга йўналганлиги, шахсни фаоллаштиради, натижада у барча жабҳаларда иштирок этиш имкониятига эга бўлади.

Одамнинг фаолият субъекти сифатидаги асосий тавсифлари қаторига унинг бу соҳадаги тараққиётнинг маҳсули - онги (объектив фаолиятнинг инъикоси сифатида (ва фаолияти) воқеликнинг ўзгартирувчиси тариқасида) киради. Инсон амалий фаолиятнинг субъекти тарзида унинг шахсий фазилатлари ва хислатларини тавсифлабгина қолмайди, балки меҳнатнинг техник воситалари ва технологияси, уларнинг кучайтирувчанлик, тезлаштирувчанлик ва яратувчанлик функциялари сифатида юзага келади.

Шахснинг субъектив хислатлари интеграциясининг юксак шакли ижодиёт (креация) ҳисобланиб, умумлашган имкониятлар тарзида қобилиятлар (истеъдод, иқтидор), талант ва салоҳият вужудга келади. Одамнинг субъектив хусусиятлари, хислатлари ривожининг асосий шакллари руҳан тайёргарлик, старт, кульминация ва финиш саналиб, инсоннинг жамиятдаги ишлаб чиқариш ва ижодиёт фаолиятларини белгилайди. Мазкур тўрт босқич, тўрт мезон, тараққиётни баҳолаш тизими ўзига хос хусусиятлари, имкониятлари, суръати, давомийлиги билан бир-бирларидан ҳам сифат, ҳам миқдор жиҳатдан ажралиб туради.

Жаҳон психологияси фанида инсон сифатлари (хислатлари, фазилатлари, хосиятлари) ни индивидуал, шахсга оид ва субъектив гуруҳларга ажратилиши анъанавий ва касбий хусусиятга эга, чунки улар одамнинг яхлитлиги, бир бутунлиги, алоҳидалиги тавсифидан иборат бўлиб, бир даврнинг ўзида ҳам табиат, ҳам жамият жонзоди эканлигини англатади.

Э.Ғ.Ғозиевни илгари сурган фикрлари бўйича, индивид, шахс, субъект тараққиётининг тадқиқотида қуйидаги ижтимоий-психологик ҳолатларга эътибор қилиниши зарур:

1. Инсон ривожининг детерминатори ҳисобланган асосий омиллар ва шарт-шароитлар (ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий, мафкуравий, педагогик ва яшаш муҳитининг омиллари).

2. Инсоннинг шахсий ўзига тааллуқли, асосий тавсифлар, унинг ривожланиши ички қонуниятлари, механизмлари, эволюцион негизда камол топиш босқичлари, барқарорлашуви ва инволюция (ўсишдан қайтиш даври хусусиятлари).

3. Инсонни яхлит, мукамал тузилишининг асосий таркиблари, уларнинг ўзаро алоқалари, шахснинг ташқи таъсирларга жавоби ва муносабати, тараққиёт жараёнида уларнинг муттасил равишда такомиллашуви каби факторлар.

Уч хил хусусиятли тадқиқот дастурининг таркибий қисмлари инсоннинг амалий, назарий ва ижодий фаолиятининг мезонлари ҳисобланади. Чунки бевосита фаолиятни амалга ошириш жараёнида яшаш муҳитини ва ижтимоий-тарихий тажрибани эгаллашнинг ҳам интериоризация, ҳам экотериоризация даврлари юзага келади.

XXI асрда индивид, инсон, шахс, субъект ва комил инсонни ўрганиш турли йўналишларда, вазиятларда, ёш хусусиятлари, алоҳида ёндашиш негизда, ўзига хос талхилга, методологик асосга суяниб олиб борилиши мақсадга мувофиқ.

Э.Ғ.Ғозиени такидлашларича, индивид, шахс, субъект ва комил инсон тўғрисида мулоҳазалар юритилганда уларнинг онгсизлик, онгостилик, онглилик ва ўта (супер) онглилик ҳолатлари билан узвий алоқадорлигини унутмаслик лозим.

XXI - асрда яшовчи инсон онгли, онгости ва онгсизлик ҳолатларидан ташқари, ўз-ўзини англаш имкониятига эга бўлади. Худди шу боисдан ўз-ўзини англашнинг қуйидаги таркибий қисмларга ажратиш мақсадга мувофиқдир:

- 1) ўтмишдаги “Мен” (“Ўзлик”);
- 2) ҳозирги “Мен” (“Ўзлик”);
- 3) бўлғуси “Мен” (“Ўзлик”);
- 4) идеал “Мен” (“Ўзлик”);
- 5) динамик “Мен” (“Ўзлик”).

XXI - аср одамлари комилликни эгалловчи, яъни комил инсонликка интилувчи шахслардан таркиб топиши лозим. Комилликнинг бир нечта мезонлари мавжуд бўлиб, унда жисмоний баркамоллик, ахлоқий баркамоллик, бетакрорлик, ақл-заковатлилик сингари шахснинг ижтимоий тарбиявий таркиблари ўз ифодасини топади.

Комилликнинг ўзига хос босқичлари, объектив ва субъектив хусусиятли шарт-шароитлари, омиллари мавжуддир. Комил инсон имконияти чексиз, ўз иқтидори, истеъдоди, салоҳияти, қобилияти, донишмандлиги, қомусийлиги билан ўз замондошларидан сезиларли даражада илгарилаб кетувчи, бетакрор, ўта (супер) онгли, биосфера ва неосфера муносабатларини англовчи онгли зотдир (онглиликнинг онглилиги устувордир).

Э.Ғ.Ғозиев таъкидлашларига кўра, бу даражага жамиятнинг барча аъзолари эришиш имкониятига эга эмас, чунки бунинг ҳам объектив, ҳам субъектив омиллари, шарт-шароитлари мавжуддир. Худди шу сабабдан шунчаки интилиш, майл, лаёқат билан юксак камолот чўққисига эришиб бўлмайди, мазкур ижтимоий ҳолатни чуқурроқ тадқиқот қилиш фаразларимизни ё тасдиқлайди ёки инкор қилади.

Юқоридаги фикрлар асосида Э.Ғ.Ғозиев томонларида комил инсонга қуйидагича таъриф берилган:

“Субъектликнинг инстиционал, супер соционал таркибларни ўзида мужассамлаштиришига, табиат, жамият қонунлари ҳақидаги билимларнинг соҳиби, ҳулқ-атвор тўқис, ўзлигини бизлик билан умумлаштирган, бошқа оламлар тўғрисидаги тасаввурларни каишф қилувчи донишманд зот (аллома, даҳо) комил инсон деб аталади”.

Беназир устозни комил инсонга таърифларининг моҳиятига қаратилган изланишларимизни келгусида алоҳида мақолаларимизда баён этишга ҳаракат қиламиз.

REFERENCES

- 1) Э. Ғ. Ғозиев “Умумий психология” Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти нашириёти. Т. 2010.
- 2) Э. Ғ. Ғозиев “Онтогенез психологияси” Ношир Т. 2010.
3. Khasanova, A. R., & Ismailova, N. I. Mutual coordination of sensorimotor activity for physical development of children with autism spectrum disorders.
4. Ismailova, N., & Grahova, S. Mythological stories about house-spirit: Themes, structure, psychological particularities.
5. Ismailova, N., Panfilov, A., Ljdokova, G., & Farhatovich, K. Gender aspects of confounding factors in the preparation of powerlifters.
6. Ismailova, N., & Grahova, S. Bylichkas in folklore for children: Psychology of being.
7. Gaifullina, N., Ismailova, N., Makarova, O., Panfilov, A., & Ljdokova, G. Individual psychological singularities of persons with disabling diseases.
8. Ismailova, N., Tsagarelli, Y., & Shumikhin, S. (2017). Computerised system to rate junior athletes' psycho-emotional stability in team and individual sport disciplines. *SCOPUS00403601-2017-8-SID85039420339*.
9. Ismailova, N., Ljdokova, G., Panfilov, A., Gaifullina, N., & Makarova, O. (2015). Individual psychological singularities of persons with disabling diseases. *SCOPUS-2015-7-1-SID84922724007*.
10. Tashkent, D. S., Abduazizova, V., & Komilova, G. (2021). Health-Saving Problems of Children and Adolescents in Emergency Situations. *Biomedical Journal of Scientific & Technical Research*, 38(4), 30634-30636.

11. Камилова, Н. Г., & Соипова, М. Л. (2020). Правовые и социокультурные основы интеграции в общество детей с ОВЗ в Узбекистане. In *Инклюзивное образование и психолого-педагогическое сопровождение лиц с ОВЗ и инвалидов: от раннего возраста до профессиональной подготовки. Региональные практики и модели* (pp. 96-103).
12. Шарипова, Д. Д., & Камилова, Н. Г. (2020). Развитие действенной мотивации к здоровому образу жизни у неорганизованной молодежи как эффективный путь становления личности. In *Современная реальность в социально-психологическом контексте-2020* (pp. 71-74).
13. Камилова, Н. Г., & Шарипова, Д. Д. (2018). Повышение эффективности формирования идеологического иммунитета у молодёжи. *Наука и образование сегодня*, (4 (27)), 58-59.
14. Камилова, Н. Г., & Парпиева, Ш. А. (2018). Деформации ценностно-смысловой системы как фактор дезадаптации личности подростка. In *Образование как фактор развития интеллектуально-нравственного потенциала личности и современного общества* (pp. 196-201).
15. Камилова, Н. Г., & Инагамова, Л. У. (2016). Психологические особенности конфликтности во взаимоотношениях студенческой молодежи. In *Личность в современном мире* (pp. 109-113).
16. Khayitov, O. E. (2022). Leading Factors in the Psyche of Adolescent Girls Gymnasts. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(1), 610-615.
17. Khayitov, O. E. (2022). Socio-Psychological Views of Eastern Thinkers and Scholars on Management. *International Journal of Social Science Research and Review*, 5(1), 184-189.
18. Хайитов, О. Э. (2020). Моделирование психологической компетентности руководителя: концептуальный эмпирический анализ. *Academic research in educational sciences*, (3), 526-540.
19. Хайитов, О. Э. (2020). Раҳбарда психологик компетентликни ривожлантиришнинг комплекс модели. *Academic Research in Educational Sciences*, 1(2), 120-136.
20. Хайитов, О. (2019). Психологик компетентликни шакллантиришга замонавий ёндашув (назарий жиҳат). *Фан-Спортга*, (1), 59-64.
21. Хайитов, О. Э. (2019). Научное обоснование формирования социального статуса молодежи в контексте акмеологических взглядов. *Вопросы педагогики*, (11-1), 261-264.
22. Каримова, В. М., & Хайитов ОЭ, О. Г. Иқтисодий психология ва психологик иқтисод тўғрисида. *Иқтисодиёт ва таълим*, 2007(4), 145-150.
23. Hayitov, O. E., & Eshboev, A. O. (2019). Sports marketing in Uzbekistan: problems and prospects. *Economics*, (5), 43.